This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2022.pp.285-288

Przegląd Środkowo-Wschodni, 7, 2022
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20220715

Data przesłania: 10.07.2022
Data akceptacji: 24.07.2022

Grzegorz Gąsior
Uniwersytet Warszawski
g.gasior@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0002-1014-6113

Wielka Wojna w polskiej korespondencji zatrzymanej przez cenzurę austro-węgierską: materiały polskich grup cenzury z lat 1914–1918, t. 1–5, kwerenda, wstęp, opracowanie i przypisy Paweł Brudek, Jan Molenda, Jerzy Z. Pająk, Warszawa 2018

W ostatnich latach można w Polsce odnotować wzrastające zainteresowanie tematyką pierwszej wojny światowej. Nową falę badań pobudziła niewątpliwie obchodzona w 2014 r. setna rocznica jej wybuchu. Nastąpił wtedy wysyp publikacji naukowych i monografii, wśród nich prace Włodzimierza Borodzieja i Macieja Górnego, *Nasza wojna*, t. 1: *Imperia 1912–1916*, Warszawa 2014, t. 2: *Narody 1917–1923*, Warszawa 2018 i Andrzeja Chwalby, *Samobójstwo Europy: Wielka Wojna 1914–1918*, Kraków 2014.

Pięciotomowe wydawnictwo źródłowe *Wielka Wojna w polskiej korespondencji zatrzymanej przez cenzurę austro-węgierską: materiały polskich grup cenzury z lat 1914–1918*, wydane jako tomy 13–17 w serii *Metamorfozy społeczne*, oparte jest na wieloletnich kwerendach, rozpoczętych przez Jana Molendę podczas wyjazdów badawczych do Wiednia w 1964 r., 1976 r. i 1980 r., uzupełnionych przez Pawła Brudka i Jerzego Z. Pająka w latach 2015–2016 w ramach grantu Narodowego Programu Humanistyki. Wykorzystane zasoby pochodzą z kilkunastu zespołów przechowywanych w wiedeńskim Archiwum Wojny. Dokumenty niemieckojęzyczne zostały przetłumaczone na język polski.

W pisanych po polsku dokumentach lub ich fragmentach zachowano pisownię oryginalną.

W tomie pierwszym znajduje się obszerny wstęp, zawierający szczegółową analizę funkcjonowania austro-węgierskiej cenzury wojennej podczas pierwszej wojny światowej, ze szczególnym uwzględnieniem polskich grup cenzury, następnie informacje o charakterze i stanie zachowania źródeł, przyjętych zasadach edycji oraz o dotychczasowej literaturze przedmiotu. Umieszczono też schematy organizacyjne instytucji zajmujących się cenzurą wojenną. W dalszej części tomu następuje edycja dokumentów normatywnych dotyczących sposobu działania austro-węgierskiej cenzury wojennej.

Tom drugi zawiera akta polskich grup cenzury od lutego 1915 r. do stycznia 1916 r., tom trzeci od lutego do grudnia 1916 r., czwarty zaś od początku 1917 r. do września 1918 r. W tomie piątym znalazła się bibliografia, wykaz skrótów, wykaz dokumentów i bardzo pomocne obszerne indeksy – osobowy, geograficzny oraz instytucji, organizacji i formacji wojskowych, dzięki którym łatwo znaleźć interesujące czytelnika informacje.

Autorzy we wstępie opisują skomplikowaną sieć urzędów i placówek zajmujących się cenzurą korespondencji wojennej. Cenzurowaniem treści listów obywateli austro-węgierskich zajmował się początkowo Wojenny Urząd Kontroli, przechodzący różne reorganizacje, w którego ramach z czasem wykształciły się trzy urzędy cenzury: w Wiedniu, Budapeszcie i Feldkirch. W 1917 r. został on przekształcony w Komisję Ministerialną w Ministerstwie Wojny. W kolejnych latach trwania konfliktu zbrojnego powoływano nowe urzędy prowadzące podobną działalność. Korespondencją przesyłaną przez jeńców austro-węgierskich zajmował się Oddział Cenzury Centralnego Wspólnego Biura Rejestrowego Czerwonego Krzyża.

Ze względu na wielonarodowościowy charakter monarchii w urzędach cenzury powstawały liczne sekcje językowe. Na przykład w Oddziale Cenzury Centralnego Wspólnego Biura Rejestrowego Czerwonego Krzyża pod koniec 1915 r. było 30 grup dla poszczególnych języków. Pol-

ską korespondencją w ramach tej struktury zajmowały się polskie grupy cenzury oraz powstały na początku 1917 r. Referat XVI, specjalizujący się w szeroko rozumianej kwestii polskiej, i to właśnie raporty tych sekcji stanowią największą część publikowanych dokumentów. Dokumenty pozwalają ocenić, jak dużą wagę przywiązywały władze austriackie do cenzury wojennej jako źródła informacji o nastrojach społecznych.

Cenzorzy mieli za zadanie poszukiwać w korespondencji istotnych informacji politycznych, militarnych i gospodarczych, które były dalej analizowane przez naczelników poszczególnych grup i stanowiły podkład do sprawozdań dla wyższych instancji cenzury, które składały raporty centralnym urzędom państwowym. Opinie na temat nastrojów, niezadowolenia, spekulacji gospodarczych, poglądów politycznych, stosunku do dążeń niepodległościowych, rewolucji w Rosji i innych ważnych wydarzeń i zjawisk formułowano na podstawie powtarzalności, a nie jednostkowych wzmianek. Odnotowywano pieśni o treści politycznej lub patriotycznej. Dokonywano też ocen lojalności poszczególnych narodowości. Stosowano wiele metod służących wykrywaniu ukrytych treści, takich jak odnalezione w pewnej korespondencji wezwanie do modlitwy i odwołanie do 2. listu do Koryntian (rozdział 11, wers 27), zawierającego słowa „często cierpię głód i pragnienie, zimno i brak okrycia".

Badanie korespondencji jeńców wojennych, chociaż formalnie służyć miało poprawie ich sytuacji, przede wszystkim służyło celom wywiadowczym. Badano więc kontakty jeńców wojennych (również tych z armii rosyjskiej wziętych do niewoli austro-węgierskiej), panujące wśród nich nastroje i poglądy polityczne. Ważną rolę pełnił tutaj Główny Ośrodek Wywiadowczy przy Urzędzie Cenzury w Feldkirch.

Zawarte w listach i na kartkach pocztowych ustępy z treściami podlegającymi cenzurze, przed odesłaniem do adresata, były usuwane w taki sposób, aby nie można było ich odczytać. Praca cenzorów powodowała znaczne opóźnienia w dotarciu korespondencji.

Wartość publikowanych sprawozdań opiera się na cytowaniu obszernych wyjątków z korespondencji, przedstawiających bardzo sze-

roki materiał dla badaczy bardzo odmiennych dziedzin – niekoniecznie związanych z pierwszą wojną światową. Znaczną część przytaczanych fragmentów stanowi korespondencja ludności wiejskiej i żołnierzy wywodzących się z tego środowiska, co pozwala badać nie tylko opinie na temat bieżących wydarzeń i przeżycia wojenne chłopów, lecz także ich mentalność i język. Podobnie jest w wypadku innych grup społecznych. Dostrzegamy specyfikę regionalną – doświadczenia mieszkańców różnych zakątków Galicji i Śląska Cieszyńskiego. Dowiadujemy się wiele na temat warunków panujących w poszczególnych obozach jenieckich i nastrojów wśród żołnierzy. Jest to cenny materiał dla osób zainteresowanych losami swoich przodków, zwłaszcza dla tych, którzy wiedzą, w jakich oddziałach lub miejscach przebywali oni w czasie pierwszej wojny światowej.

Niepotrzebne są natomiast zastosowane w publikacji przesadnie obszerne przypisy zawierające dane biograficzne znanych postaci, takich jak premierzy lub władcy monarchii austro-węgierskiej, powielające informacje powszechnie dostępne a przy tym niezwiązane wprost z tematem cenzury. Jest to jednak niewielki mankament. Obszerne pięciotomowe wydawnictwo, będące efektem żmudnej pracy w archiwach i wysiłku edycyjnego nad ogromnym zbiorem dokumentów, jest bowiem przede wszystkim niezbędnym materiałem źródłowym dla badaczy historii Polaków i ziem polskich, a także monarchii austro-węgierskiej okresu pierwszej wojny światowej.